

КОМПЕТЕНТНОСТИТЕ НА УЧИТЕЛЯ, СВЪРЗАНИ С РЕЛИГИОЗНОТО ВЪЗПИТАНИЕ В УЧИЛИЩЕ (емпирично изследване)

Методий Ангелов

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
Пловдив

Резюме. В статията се разглежда въпросът за религиозното възпитание и качествата на учителите, които трябва да го осъществяват. Посочва се, че ако обществената цел с въвеждането на религиозен предмет в обществените училища е нравствено възпитание, това поставя високи религиозни, идеологически и морални изисквания. Изтъква се, че качеството на религиозността и нравствеността на преподавателите е определящо за ефективността на религиозната възпитателна система. Емпиричното изследване разкрива зависимостта на нравствените качества от религиозната ориентация на личността. Посочва се, че само вътрешната, истинска религиозност допринася съществено за развитието на религиозните нравствени ценности. Установява се, че от учителите от общообразователните училища между 15 и 35% имат такъв тип религиозност, с която при допълнителна квалификация биха могли да отговорят на изискванията за преподаване на религиозен предмет. Това показва, че в практиката не може да се разчита масово учителите да провеждат ефективно религиозно възпитание, но това трябва да извършват или специално подготвени лица, или избрани подходящи учители с вътрешна религиозност, добродетели и стремеж към самоусъвършенстване.

Keywords: religious education, religious orientation, intrinsic religiosity, moral education, character education, teacher of religion.

В условията на извършваните демократични промени проблемите на морала и религията се очертават като значим социален и личностен въпрос. Усилено се заговори за религиозно възпитание, за взаимовръзката между религията и религиозността, от една страна, и нравственото възпитание и моралните ценности, от друга.

Всяка една религиозна система проповядва определени нравствени ценности и норми, стреми се да ги формира в личността и да ги внедри в обществото чрез възпитанието. През хилядолетията религиите се явяват основен възпитател по нравственост за човечеството. Моралните идеологии на всички висши религии са основани върху философски предпоставки, които обосно-

вават *морални ценности*, познати ни днес като *общочовешки*. Тази особеност на религиозните доктрини, служеща като мотивационна основа на стремежа към нравствено съвършенство на вярващия човек, очертават *религията* като *положителен фактор* за нравственото възпитание. Поради тази причина обществените надежди, възлагани на религиозното възпитание, са насочени преди всичко към повишаване на моралността на отделната личност и на обществото като цяло. В същото време очевидната противоречивост на моралните последици от религията в обществото и в човешката история подтиква някои да бъдат съдържани и скептично настроени относно положителния ефект върху нравствеността. Положителното влияние на религията се оспорва от секуларистично настроените среди в обществото, които считат, че въвеждането на задължителен религиозен предмет и възпитание са нецелесъобразни от гледна точка на изискванията на съвременността.

Един от основните аргументи на скептицизма относно въвеждането на религиозно-нравственото възпитание в държавните училища е свързан с *проблема за кадровата обезпеченост*. Очаква се, че при масово въвеждане ще възникне проблемът за добре подготвени учители, имащи необходимата компетентност и личностни качества да го преподават. Опасенията са свързани с това, че в практиката масово учители, които нямат необходимата подготовка и качества да преподават „Религия“ и да провеждат религиозно възпитание, ще допълват своите нормативи чрез часовете, предвидени за този предмет. Има опасност предметът да започне да се изучава формално, на учениците по неподходящ начин да се преподават религиозните истини и вследствие на това вместо да бъдат приобщени към религиозните ценности те могат да бъдат отблъснати.

Проведена от автора на статията анкета¹⁾ разкрива, че нагласите на началните учители са предметът „Религия“ в училищата да бъде преподаван само от подготвени за целта кадри (Ангелов, 2005). На въпроса „Кой според вас трябва да преподава предмета Религия?“ анкетираните избират следните отговори: „учителите“ – 12,9%; „свещеници и богослови“ – 48,4%; „философи“ – 19,3%; а отговора „други“ избират 12,9%, като са пояснили допълнително „които са запознати с религиите“. Вижда се, че голямото мнозинство (общо 87,1%) посочват изискването предметът да се преподава само от *специално подготвени лица – свещеници, богослови, философи, или „други, запознати с религията“* и едва 12,9% са на мнение, че тази задача може да бъде възложена на учителите. Това показва тяхната неувереност относно собствените им познания и подготовка, от една страна, и самокритичността и вискателността им, от друга. От анкетираните почти всички (96,8%) са посочили, че вярват в Бога, обаче отговорите на въпросите, отнасящи се до тяхното религиозно съзнание и поведение, разкриват, че в много от тях религиозната вяра и убеждения са с нехристиянски и неоезически елементи²⁾. Разкрива се масово наличие на инертна, магическа и непросветена религиозност в учителите. Основният

извод от анкетата е, че *очакванията на голямото мнозинство учители (87%) са религиозното обучение да спомага съществено за нравственото развитие на учениците и за превенция на девиантното поведение*. Важно условие за успеха на обучението се явяват педагогическите кадри, но мнението на учителите е, че в училищата няма подготвени за целта преподаватели с необходимите познания и качества.

За да се вземе правилно решение относно качествата, необходими на преподавателите за въвеждането на задължителен религиозен предмет в държавните училища, много важно е да се изясни обществената цел, поради която той се въвежда. Дали се цели да се постигне само *образованост относно религията* като обществено явление, или се цели постигане на *религиозна възпитаност*, при която трябва да се формира религиозен светоглед със съответния морал в личността. В контекста на този въпрос се налага да уточним разликите между същността на понятията „*възпитание*“ и „*образование*“.

Според Димитър Цветков (1994) специфичната разлика между образованието и възпитанието се състои в това, че „*образованието се асоциира с усвояване на знания, умения, с подготовка за определена професионална дейност, а възпитанието – с формиране на възгледи, убеждения, потребности, способности, поведение*.“ Така погледнати, тези две понятия „са различни и дори противоположни“, но също и взаимодопълващи се.

Като съществена черта на процеса на нравственото възпитание Емилия Рангелова (2005) посочва създаването на *педагогически условия*, които трябва „да обезпечат превръщането на управляемите възпитателни въздействия в самоуправляеми, саморегулиращи съзнанието и поведението на ученика съобразно нравствения идеал“. Става ясно, че възпитанието, освен другите качества, трябва да формира и способност за **самовъзпитание**. За да възникне самовъзпитание, е необходимо в личността да съществуват желание за *самопознание* и *стремеж към нравствено съвършенство*³⁾, предизвикващ желание за *самопромяна*, осъществявана според идеал, който да представя това съвършенство и да служи за посока и критерий за моралното развитие. Важно педагогическо условие, за да може във възпитаниците да се формира нагласа за самовъзпитание, е *личността на възпитателя и неговият личен пример*⁴⁾.

Съществен момент за разбиране на разликата между образование и възпитание и на качествата, необходими за възпитателя, е разбирането и на същността на убежденията.

При образованието имаме формиране на знания, които не е задължително да преминават в убеждения. За да се превърне едно знание в убеждение, човек първо трябва да *повярва в неговата истинност* и второ – да *приеме или отхвърли ценността на тази истина*. При убежденията човек, преживявайки вярване и вътрешна сигурност по отношение на истинността на едно знание, преживява и чувството на значимост на тази истина⁵⁾. В убеждението за нещо,

за разлика само от знаенето на това нещо, имаме също вярване и съзнание за значимостта му, затова *вярата на човека, включително религиозната, се основава върху твърди и непоколебими убеждения*⁶⁾. По тази причина системата от убеждения на личността влияе пряко върху нейните нагласи, ценностни ориентации, потребности и мотивация. Без убеждения относно истинността и ценността човек не би могъл да се ориентира в морето от различни знания, да прави оценки и избори. По този начин убеждението, като основен елемент на вярата, става отправна точка за *ценностните ориентации*, изгражда *възгледите*, явява се основа за формиране на *отношение* към определено явление и за заемане на *лична позиция*. Така знанието, превръщайки се в убеждение, става опора на вярата и ценностите и се свързва с личността на възпитавания. Затова понякога се казва, че образованието е за ума, а възпитанието – за сърцето⁷⁾. Ако паралелно с образованието няма съпътстващ процес на възпитание – тогава няма да има ангажиране на личността. В този смисъл образованието не формира личности, а само ги снабдява със знания и умения за справянето с житейските задачи и за задоволяване на потребностите.

В същото време в процеса на възпитанието, при формирането на убеждение, знанието прониква в личността и азът твърдо приема (повярва) истинността и ценността на твърденията. Така *при убеждението се формира необходимата вътрешна основа за личността, от която тя да може да прави своите личностно значими оценки, да формира отношение и да се ангажира със заемане на позиция, да целеполога и прави избори*. Чрез възпитанието знанието се превръща в оценностено знание, то става убеждение и придобива ценностно-мотивационен характер. Така в личността се изгражда определена *позиция* не само относно истинността, но също и полезността и значимостта на тази истина за живота на човека. По този начин убежденията и свързаните с тях ценности стоят в основата на *каузите на личността*.

Религиозно-нравственото възпитание е процес на проникване на религиозното и нравственото знание в личността на човека, на превръщането му в убеждение и ценност, а впоследствие и в качество на характера, това е процес на интернализация на знанията. При него процесите на образование и възпитание взаимно се преплитат. В обобщение може да се посочи, че *религиозно-нравственото възпитание изисква формиране в личността на възпитаника на убеждения, ставащи опора на неговата религиозна вяра, на ценностните ориентации и нагласи, на религиозно-нравствения идеал, на нравствените потребности, мотиви и качества (добродетели) на личността*. Съществено качество, формирано чрез религиозно-нравственото възпитание, трябва да бъде способността за самовъзпитание, включваща стремеж към съвършенство и способност за самопознание и самоконтрол.

За да се превърне едно знание в убеждение, то трябва да бъде *прието* или от *несъмнен авторитет (т. е. на доверие)* и/или да бъде *верифицирано в опи-*

та на човека. Ето защо личният духовен опит и вярата в авторитетен източник са основни при изграждането на убеждения. Превръщането на религиозните и моралните знания на човека в убеждения зависи както от външни, така и от вътрешни фактори. Значим външен фактор се явяват духовните учители или свещеници с техните лични качества и пример, т. е. кадрите, чрез които се провежда религиозно-нравственото възпитание.

Затова, за да бъде то ефективно, *възпитателите трябва да бъдат изградени личности, носители на качества, които предстои да формират в своите възпитаници*. По тази причина в процеса на възпитание личността на възпитателя като фактор с нейните качества и пример е от изключително значение.

Направеният дотук анализ показва, че *ако обществената цел с въвеждането на задължителен религиозен предмет в държавните училища е постигане на религиозно-нравствена възпитаност, то тогава на преден план изникват високи изисквания относно личностните морални качества (добродетели) и вътрешната убеденост (вяра) като основни компоненти в професионалната подготовка на възпитателите*. За да могат да бъдат истински и ефективни възпитатели, за тях провеждането на религиозно-нравственото възпитание би следвало да бъде лична кауза, а не само начин за изкарване на прехраната. Само човек, дълбоко убеден в нещата, за които говори и подкрепящ тази си убеденост чрез *личния си пример*, може да зарази с нея своите слушатели и да ги направи съпричастни към нея. Това поставя високи **изисквания** към провеждащите религиозно-нравствено възпитание – необходимо е да вярват искрено в истините и ценностите, които преподават, да имат необходимите добродетели, които ще възпитават в учениците си и да ги прилагат в живота си⁸⁾.

Тук възниква въпрос относно **религиозността като основно качество на личността на преподавателите, провеждащи религиозно-нравствено възпитание**: кой тип религиозност интернализира религиозните нравствени ценности в личността на вярващите и ги превръща в действени качества? Гордън Олпорт разграничава два типа религиозна ориентация (1998) – *външна (формална) и вътрешна (автентична, същинска)*⁹⁾. При вътрешната религиозна ориентация поведението на личността е мотивирано и се управлява от целите и ценностите, присъщи на религията. Религиозните съображения влияят и насочват житейските избори и решенията на човека и по този начин *религията подчинява и управлява живота на човека*. При външната религиозна ориентация е обратно – *човек използва религията за постигане на своите цели*: обществен престиж, душевен комфорт, за социални контакти или пък за материални придобивки.

През 2008-2009 г. е проведено сравнително изследване¹⁰⁾ от автора на статията на зависимостта между типа религиозна ориентация на личността и нейните морални ценности. Резултатите от теста за определяне на християнски морални ценности разкриват, че отговорите на лицата с вътрешна, същин-

ска религиозност са изцяло в областта на християнския морал и са значително над нивото на студентите от педагогическия факултет, които се отличават с несигурност. Тези резултати показват, че *лицата, които са с вътрешна религиозност, имат висока степен на християнско морално съзнание и от тях може да се очаква поведение, съобразно религиозния морал*. При бъдещите педагози обаче масово откриваме отговори около средните, което показва неяснота и колебливост по отношение на християнските морални ценности. При такива резултати ще преобладава *морално поведение, определяно от случайни и ситуативни съображения, независещи съществено от християнските ценности*.

Данните от ранговите корелационни коефициенти (**R**), както и от коефициентите на детерминация (**K_{det}**) и индетерминация (**K_{ind}**) на *таблица № 1*, разкриват *много силната зависимост и обусловеност на моралните ценности от същинската религиозност* в Експерименталната група, съставена предимно от лица със същинска религиозност, и *умерена до слаба зависимост* в Контролната, съставена от студенти по педагогика.

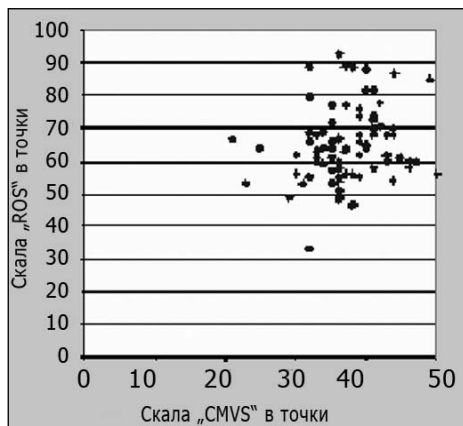
Таблица № 1. Коефициенти на корелация, детерминация и индетерминация на Контролната и Експерименталната група (по Кендал).

ГРУПИ	КОЕФИЦИЕНТИ		
	R	K _{det}	K _{ind}
Експериментална група	0,901	0,811	0,189
Контролна група	0,443	0,196	0,804
Разлики	0,458	0,615	- 0, 615

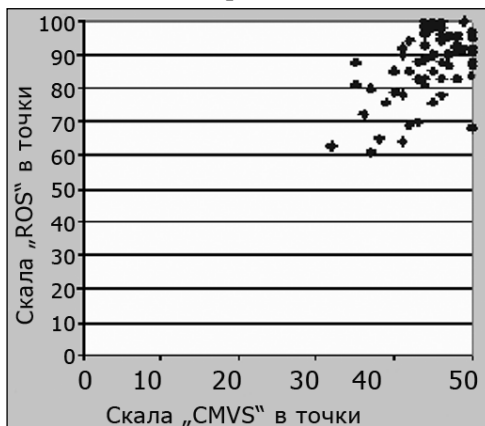
Резултатите в Контролната група нямат статистическа значимост, докато тези в Експерименталната имат. На практика това означава, че със сигурност може да твърдим, че *при човек или в група с ясно изявена вътрешна религиозност може да очакваме съответно високо ниво на християнско морално съзнание, докато при формалната религиозност това не може да се твърди със сигурност* – при такива лица моралността е слабо обвързана или не зависи от религиозни съображения. Това показва *моралната неефективност на формалната и външната религиозност*, която е основна при педагозите. В същото време на въпроса за самоопределение на вярата общо 70,2% в тази група заявяват за себе си, че вярват в Бога („твърдо“ вярват 50%, а „по-скоро“ 20,2%), но резултатите от тестовете разкриват масово външна религиозност и непознаване на християнските истини. Това ни дава основание да направим извода, че *масово бъдещите педагози са носители на инертна и външна религиозност* (независимо от това, как се самооценяват), *неповлияна морално от християнството и ориентирана от неприсъщи, външни за религията цели и мотиви*. Първият извод за нравственото възпита-

ние е, че лица с такъв тип религиозност не биха могли да провеждат ефективно религиозно-нравствено възпитание. Другият извод е, че външната, формална, „неоезическа“ религиозност трябва да бъде просвещавана и превъзпитавана, ако се налага такива учители да преподават предмета „Религия“.

На корелограмата на *фиг. №1.б* нагледно може да се види силното присъствие на признаците „вътрешна религиозност“ и „християнски ценности“⁽¹¹⁾ в Експерименталната група и високата теснота на връзката, което е израз на много силна зависимост между тези променливи. Скупчването и припокриването в горния десен ъгъл (т. нар. „таванен ефект“) означава тенденция към морален и религиозен радикализъм в тази група. От друга страна, разсеяният облак на *фиг. №1а* показва умерената зависимост между религиозността и моралността при студентите от педагогическия факултет, както и значително по-слабата изява на тези признаци при тях. На практика това изразява нагледно факта, че същинската религиозност води до реални положителни промени в моралното съзнание, докато формалната религиозност не оказва съществено влияние. По този начин се доказва, че само вътрешната, същинска религиозност има силата да превръща религиозните морални знания в убеждения и да ги интернализира в личността, докато това не може да се каже за външната религиозност.

Фигура 1.а. Зависимост между баловите на респондентите по точки от скали „CMVS“ и „ROS“ в Контролната група (84 души)

Фигура 1.б. Зависимост между баловите на респондентите по точки от скали „CMVS“ и „ROS“ в Експерименталната група (72 души)

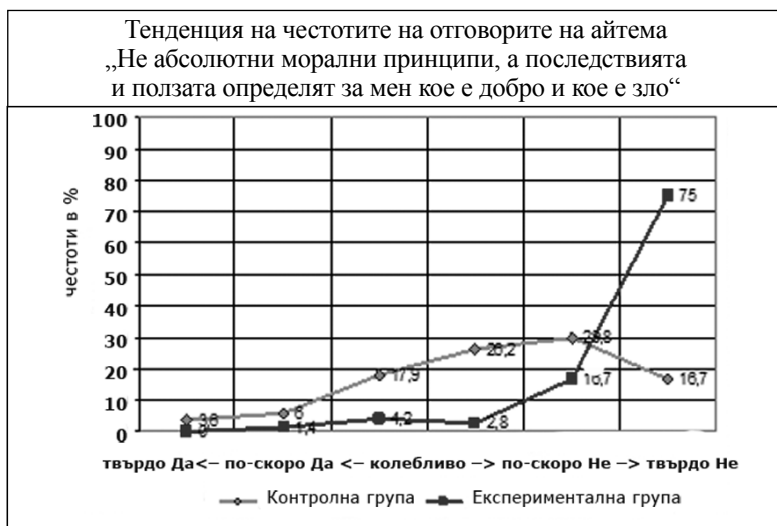
Фигура № 1. Корелационна зависимост между резултатите от тестовите скали ROS и CMVS в Контролната и в Експерименталната група

Изследването категорично установява, че *само при наличие на вътрешната религиозна ориентация е налице силна положителна зависимост на*

моралните ценности от религиозността. При външната религиозна ориентация не е налице статистически значима корелация между религиозните нравствени ценности и религиозността.

В обобщение може да се каже, че за да бъде провеждано ефективно религиозно-нравствено възпитание, е необходимо учителите да бъдат носители на вътрешна религиозност и също да формират този тип религиозност в своите възпитаници.

Честотният анализ¹²⁾ на отговорите на лицата в Контролната група, представен на *фиг. № 2*, показва, че от тях общо 53,7 % не са носители на теонормна, а на автономна, релативистична нравственост и са ръководени от ситуативни и утилитаристични съображения, като само 16,7% от тях отговарят твърдо, че са насочвани от абсолютни морални принципи. За сравнение три четвърти (75%) от лицата в Експерименталната група считат, че религиозните морални принципи са определящи за техните морални избори и решения. Тези емпирични факти потвърждават направения по-горе теоретичен извод.

Фигура № 2. Честотен анализ на отговорите на лицата в контролната група

Интересна е самооценката на участниците в изследването по отношение на ролята на религиозната вяра като вдъхновител и източник на стремеж към нравствено самоусъвършенстване, онагледена чрез полигона на *фиг. №3*. От студентите-педагози само 15,5% твърдо считат, че тяхната вяра ги подтиква към нравствено усъвършенстване, докато от Експерименталната група личностите с такава самооценка са почти пет пъти повече – 76,4%.

Фигура № 3. Самооценка на участниците

Отношението към въпроса за задължително религиозно-нравствено възпитание в училищата се разкрива на *фиг. №4*. От нея се вижда, че в Експерименталната група 72,2% твърдо считат, а 12,5% са по-скоро „за“, че такова възпитание е правилно и полезно за морала на учениците, или общо 84,7%. В Контролната група този процент е значително по-малък – 14,3% са твърдо убедени, а 17,9% са по-скоро са склонни за въвеждане на задължително възпитание, или общо 32,2%.

Фигура № 4. Отношението към въпроса за задължително религиозно-нравствено възпитание в училищата

Ако се анализира движението на линията на Контролната група във фигури №2, №3 и №4, забелязваме, че и в трите графики тя има сходна извивка, чието издигане е в областта на колебливите отговори и спад в областта на сигурните. Прави впечатление, че делът на твърдо отговарящите в тази група е в диапазона между 14% и 17%, като от теста за определяне на религиозната ориентация се вижда, че 11,9% от тях имат същинска религиозност. Тъй като разликите са в границите на статистическата грешка¹³⁾, може да приемем, че в Контролната група само около 15% от участниците имат тип религиозност и морално съзнание, подходящи за преподаватели по религия и още толкова имат сравнително правилна насоченост в религиозността.

Основен извод за нравственото възпитание и за кадровата политика от това изследване е, че *не би могло масово да се разчита на учителите да провеждат религиозно възпитание в практиката, а това трябва да го правят специално подготвени за целта лица или избрани учители, които имат автентична религиозност и подходящите знания, убеждения и морални качества.*

Друг съществен извод от изследването е, че *от учителите в училищата вероятно около 15% имат подходящия тип религиозност и други 15 – 20%, които при съответна подготовка биха могли да отговорят на изискванията за провеждане на религиозно-нравствено обучение и възпитание.*

Ролята на кадрите, провеждащи религиозно-нравствено възпитание не само в държавните училища, но и вътре в религиозните общности, е от основно значение. Възпитателната система на религията е вътрешно вплетена и неотделима от цялостния религиозен комплекс. Той представлява единство на *теоретична и практическа част* (Костов, 2000); (Сярова, 2002). Освен тези два компонента считам за необходимо в системата да бъде добавен още един – това е *кадровата част*. В процеса на възпитание теоретичната и практическата част на системата могат да въздействат формиращо върху възпитаниците само *опосредствано* чрез кадровата част. Религиозните истини оживяват чрез човешкия фактор. Ако връзките между компонентите на религиозната възпитателна система се прекъсват поради кадри с неподходящи качества, тогава нейната теоретична и практическа част не могат ефективно да се проявят и религията остава да функционира само външно, като един паметник на религиозни и нравствени ценности. Независимо колко възвишени и дълбоки истини може да съдържа теорията на една религия, ако няма *адекватни на тях човешки качества, които да ги оживотворят в реалния живот – тези истини и ценности си остават недостъпни и скрити за вярващите, които трябва да бъдат възпитавани в тях*. Затова със загубата на автентичната религиозност в една религия започва и нейният залез.

Изводът е, че без високо развити кадри – човешки потенциал с необходимите качества и опит, религиозният комплекс и неговата възпитателна система не биха могли да се развият и да бъдат ефективни. Липсата на необходимите морални и религиозни качества в кадрите прави възпитателния процес неефективен и обри-

ча религиозната възпитателна система на отмиране, затова тяхната роля е възлова. Качеството на религиозността и на нравствеността на учителите ще определя и ефективността на религиозната система и на възпитанието, провеждано в нея.

Вътрешната, същинска религиозност предполага не само знаене на религиозните истини и ценности, но също така опознаването им като реалности в живота чрез *личния религиозен опит*. Религиозните преживявания, превръщащи се в религиозен опит, имат свойството да верифицират религиозните знания и по този начин последните се превръщат в твърди и несъмнени истини, работещи в съзнанието на човека. Затова личният религиозен опит също е необходим в духовното развитие на вярващите, които искат да преподават и възпитават на религиозните ценности.

Заклучението е, че *религиозното възпитание може да бъде положителен фактор за нравствено възпитание само там, където се основава на кадри с вътрешна религиозност, широки познания и действени добродетели. Другият съществен извод е, че само това религиозно възпитание ще спомага за повишаването на ефективността на нравственото, което е насочено към формиране на вътрешна, същинска религиозност във възпитаниците*. Тези важни изводи поставят въпроса за *подбора на кадрите, които трябва да преподават религиозни и морални знания в религиозните общности или в държавните училища*. Съвременната психологическа и педагогическа наука са развили критерии и инструментариум, които могат да подпомогнат този подбор.

БЕЛЕЖКИ

1. Анкетата е проведена през 2005-а година в педагогическия факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“ с 42-ма практикуващи начални учители-полуувисшисти. Виж: Ангелов М., Религиозно възпитание и превантивна педагогика, в сб. материали от междунар. конференция „Превантивната педагогика – теория и практика, СУ „Климент Охридски“, София, 2005.
2. Такива са например носенето на талисмани и магически предмети, посещаване на гледачки (41,8% от респондентите), разваляне на магии, вяра в астрология и извънземни и др., затова този тип религиозност от богословска гледна точка често бива наричана „неоезичество“ или „квазирелигиозност“ (лъжлива религиозност).
3. Относно нравственото съвършенство в Стария завет е заповядано: „Прочее, вашите сърца нека бъдат *съвършени* спрямо Господа нашия Бог, за да ходите в повеленията Му и да пазите заповедите Му, както правите днес“ (3 Царе 8:61), а Исус Христос повелява на своите ученици: „И тъй, *бъдете съвършени* и вие, както е съвършен вашият Небесен отец“ (Матей 5:48).
4. Исус Христос посочва ролята на примера: „Защото ви дадох *пример* да правите и вие така, както аз направих на вас“ (Йоан 13:15), а апостол Павел наставлява: „Във всичко показвай себе си *пример* на добри дела; в поучението си по-

- казвай искреност, сериозност, здраво и неукорно говорене ...“ (Тит 2:7). Виж още: Яков 5:10; 1 Петр. 2:21; Римл. 15:5; Филип. 3:17; 2 Солунци 3:9 и др.
5. Недостатъчността само на знанието (т. е. на образоваността и ерудицията) по отношение на морала и на религиозно-нравственото възпитание е определена от апостол Павел: „... знанието възгордява, а любовта назидава“ (1 Коринт. 8:1) и „... да имам пълно знание за всички неща ..., щом любов нямам, нищо не съм“ (1 Кор. 13:2). В сферата на моралните явления значимостта на преживяването на моралното чувство пред простото мисловно знаене на явлението е изразена красноречиво: „Предпочитам да чувствам смирението, нежели да *зная* определението му“, виж: Тома Кемпийски. Подражание на Христа. София, Хемус, 1997.
 6. Относно връзката между вярата и убежденията ап. Павел казва: „А вярата е даване твърда увереност в ония неща, за които се надяваме – убеждения за неща, които не се виждат“ (Евреи 11:1).
 7. Често в този символичен израз под „сърце“ се подразбира *вярата, чувството и отношението* ни към нещата, за които държим.
 8. „... то по самата тая причина положете всяко старание и прибавете на вярата си добродетел, на добродетелта си благоразумие, на благоразумието си себеобуздание, на себеобузданието си твърдост, на твърдостта си благочестие, на благочестието си братолюбие, и на братолюбието си любов. Защото ако тия добродетели се намират у вас и изобилват, те ви правят да не сте безделни нито безплодни в познанието на нашия Господ Исус Христос“ (2 Петрово 1:5-8)
 9. По-нататък в текста ще използваме като синоними за „вътрешна“ религиозност също „автентична“ или „същинска“, а като синоним на „външна“ религиозност – „формална“.
 10. Изследването е част от дисертационен труд, чиято цел е установяване на зависимостта и условията във взаимовръзката *религиозност – нравствено възпитание на личността* и обхваща общо 197 души. От тях чрез статистически методи са обхванати общо 156 души, от които **Контролна група** от 84 студенти от Педагогическия университет на ПУ „Паисий Хилендарски“ и **Експериментална група**, състояща се от 72 силно вярващи в Бога лица от 8 различни религиозни общности. За изследване на типа религиозност е използвана „Скала за религиозна ориентация“ на Олпорт и Рос (Allport & Ross, 1967), а за моралните ценности на личността – „Скала за християнски морални ценности“ на Франсис и Гриър (Francis & Greer, 1990, 1992). Съответно са направени дескриптивен, честотен, корелационен и двуфакторен дисперсионен анализ на резултатите. Виж: Ангелов М., Религиозността като фактор за нравствено възпитание на личността, Автореферат към дисертация, Унив. изд. на ПУ „Паисий Хилендарски“, Пловдив, 2009
 11. В тест за религиозност ROS високото присъствие на признаците е в зоната над 80 т., а средното, умерено – около 60 т. При теста CMVS високо присъствие имаме над 40 т., а средно – около 30 т.
 12. Анализът е на айтемите от скалата „Религиозен фактор за нравствено възпитание“ (РФНВ). Виж: Ангелов М., Религиозността като фактор за нравствено възпитание на личността, Автореферат към дисертационен труд,

ПУ „Паисий Хилендарски“, Пловдив, 2009.

13. Изводите правим на основа на обичайно приетата в социалните науки възможност за грешка до 5%.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелов, М. (2005). Религиозно възпитание и превантивна педагогика. В: *„Превантивната педагогика – теория и практика“*. София: Софийски университет „Свети Климент Охридски“.
- Костов, Ив. (2000). *Световни религии*. София: АСКОНИ-ИЗДАТ.
- Олпорт, Г. В. (1998). *Личност в психологии*. Москва: „Ювента“, 1998
// Allport W. G., *The Person in Psychology*. Beacon Press, Boston, 1968.
- Рангелова, Е. (2005). Нравствено възпитание и развитие (с.267). В: *Теория на възпитанието*, София: „Веда Словена-ЖГ“.
- Сярова Е. (2002). *Световни религии, Философия – профилирана подготовка*. София: Народна просвета.
- Цветков, Д. (1994). *Обща педагогика – Философия на образованието*. София: „Веда Словена-ЖГ“.

TEACHER COMPETENCIES RELATED TO RELIGIOUS EDUCATION IN SCHOOL (Empirical Survey)

Abstract. This article discusses the dependence of the religious education (upbringing) by the qualities and virtues of the educators that carry it out. It is pointed out that if the aim of the religious subject in the public schools is character and moral education, it sets high ideological and moral requirements to the educators. It is emphasized that the quality of the religiosity and morality of the spiritual teachers will determines the quality and effectiveness of the religious educational system and the moral education, conducted in it. The empirical studies by the author reveal the dependence of the moral values of the person by the individual type of the religious orientation. It emphasizes that only the intrinsic religiosity strongly contributes to the development the religious moral values in the person. The survey shows that the teachers in the mass schools probably between 15 and 35% could have this type of religiosity, in which an appropriate training could meet the requirements for conducting the religious and moral education. That shows in the mass teaching practice it could not be relied on the primary school teachers effectively to carry out to religious education, but this should do or specially trained persons, or selected suitable teachers with personal qualities as intrinsic religiosity, knowledgeable, with real Christian virtues and striving for self-improvement.

Assistant professor Metodiy Angelov Ph.D.

✉ University of Plovdiv “Paisii Hilendarski”,
Plovdiv, Bulgaria
e-mail: metodiy_angelov@abv.bg